Будко Тетяна Володимирівна,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, професор

СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНА СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНА ЕКСПЕРТИЗА ПОВІДОМЛЕНЬ З УМОВНОСТЯМИ

Судово-лінгвістична експертиза мовлення в частині семантико-текстуальних досліджень офіційно сформувалася в Україні у 2014 році в системі Служби безпеки України, хоча насправді у Службі такі дослідження здійснювалися в межах судово-авторознавчої експертизи з 1993 року. На сьогоднішній день семантико-текстуальні дослідження постійно й швидко розширюються і розвиваються разом зі змінами у законодавстві, з удосконаленням методів розслідування злочинів та тактики правозахисної діяльності, а також із урахуванням неминучих змін у методах, способах, прийомах, притаманних сучасній злочинності, що уважно слідкує за розвитком технологічного арсеналу криміналістики та судової експертизи.

Із демократизацією українського суспільства стала реальною рівноправність всіх учасників кримінального процесу, коли, в тому числі, і обвинувачений, і сторона захисту, і прокурор та ін. не лише ознайомлюються с Висновком експерта, а й мають право витребувати письмове чи усне (у судовому засіданні, в ході допиту тощо) роз'яснення методичного забезпечення проведених досліджень, покладеного в основу даного Висновку. Для більшості семантико-текстуальних досліджень у цілому достатньо знання загальної методики їх проведення, семантико-криміналістичного методу розпізнання (встановлення) об'єктивного змісту мовленнєвого повідомлення та різноманіття методів базової науки лінгвістики зо всіма її розгалуженнями. Водночас практика проведення судово-лінгвістичних експертиз вже виокремила цілком повноцінні самостійні напрями, зокрема, за об'єктами та конкретними задачами предметами досліджень, що на додаток до вказаних вище загальних положень і підходів мають свою специфіку - систему ознак, алгоритм вирішення питань, логічну побудову тощо.

Одним із найскладніших серед цих напрямів є дослідження усвідомлено прихованої, замаскованої, завуальованої інформації у мовленнєвому повідомленні. Така інформація міститься в агентурних повідомленнях на лінії зв'язку з іноземними розвідками, у листуванні між ув'язненими, у так званих "*малявах*", при спілкуванні, коли йдеться про отримання, вимагання, пропозицію неправомірної вигоди,

коли висловлюється замаскована вказівка, команда, коли передаються відомості секретного характеру тощо. У зазначених повідомленнях здебільшого є як явна, так і прихована інформація: явна інформація – та, яку автор (мовець) не приховує від необізнаного, випадкового реципієнта чи від правоохоронців, а прихована – призначена лише конкретному адресату, ніхто інший із реципієнтів не має її зрозуміти. Прихована інформація може бути замаскована під конкретний знак, слово, словосполучення, вона є кодуванням відомостей, заздалегідь обумовленим між адресатом та адресантом. При цьому такі умовності у повідомленнях, з одного боку, зазвичай зовні відбивають їхнє явне значення, яке стандартно їм приписується, не вибивається різко із загального змісту та стилю, вони непомітні, схожі на загальновідомі вади усномовного спілкування, не звертають на себе увагу при поверхневому аналізі, при сприйнятті пересічною людиною, а з іншого боку, мають прихований смисл, приписаний ним (умовностям) комунікантами за попередньою домовленістю. Домовленості можуть бути чіткими і ясними (наприклад: надалі танки називати "*гусями*", патрони – "*ящиками зі смородиною*", центр міста – "*яблуком*", матеріали конференції – "*медичними аналізами*"; якщо слід виплатити комусь гроші, – не ставте у кінці вашої резолюції крапку), а також, так би мовити, половинчастими, коли за попередньою домовленістю або за загальновідомими нормами вербальної поведінки у певній ситуації щось забороняється прямо писати чи казати, а при спілкуванні треба якось замінювати, в тому числі спонтанно (наприклад: "...ні в якому разі не згадуйте ані гроші, ані посаду у майбутніх розмовах"), внаслідок чого з'являються висловлювання на кшталт "*Я приніс те, про що ми домовлялися*", "*Те, що ви казали, вже лежить*", "*Я маю певну ділову пропозицію*" і т.д.

Розглянемо схематично деякі напрями досліджень мовленнєвих повідомлень, які містять усвідомлено приховану, замасковану, завуальовану інформацію.

У ч. 1 ст. 111 "Державна зрада" та у ст. 114 "Шпигунство" КК України включено поняття "шпигунство", об'єктивна сторона якого характеризується активними діями, що полягають або у передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, або у збиранні вказаних відомостей з метою передачі цим суб'єктам, при чому конкретний спосіб збирання може бути будь-яким. Якщо суб'єктом шпигунства є іноземець чи особа без громадянства, то його дії кваліфікуються за ст. 114 КК України, а вчинення шпигунства громадянином України тоді має кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111 КК України. Основною формою передачі первинної та проаналізованої інформації, переважною формою спілкування при отриманні, уточненні, роз'ясненні завдань і т.п. є вербальна форма у вигляді

писемних текстів (незалежно від технічного пристрою для їх утворення), а також у вигляді усних розмов. Насамперед, йдеться про писемні агентурні повідомлення на лінії зв'язку з іноземними розвідками. Дані об'єкти потребують дуже специфічних та складних семантико-текстуальних досліджень, що під силу лише експертам, які мають певні знання у галузі контррозвідувальної, розвідувальної, агентурно-оперативної, розвідувально-підривної діяльності тощо. Такі агентурні повідомлення у цілому є текстами прикриття, де явна інформація взагалі не несе новизни, не виконує функції передачі значущих для комунікантів даних, є семантично спустошеною. Окрім текстів прикриття спостерігається звичайне писемне чи усне спілкування на різні теми із використанням умовностей лише в частині, що стосується передачі секретних відомостей. Так, при передаванні інформації про стан, розміщення, пересування військової техніки, частин ЗСУ тощо із маскуванням теми розмови, листування здійснюється заміна лексем (словосполучень), які позначають зброю, військову техніку, військові частини і тому подібне, не на професійні терміни чи військовий сленг, жаргон, що циркулюють у військовому середовищі та зафіксовані у словниках як певною мірою усталена складова українського чи російського мовлення, а на заздалегідь оговорені між комунікантами умовності, які мають бути зрозумілими лише для них ("*чух-чух-чух*", "*чаёк*", "*хвостатая*", "*пряжа*" та ін.). При передаванні іншої секретної інформації, відомостей, про які ніхто сторонній не має знати, зазвичай також домовляються про згадування конкретних предметів, осіб, дій певними умовностями ("*Буратіно*", "*доктор*", "*заклад*" тощо).

У кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України "Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою", ст. 369 КК України "Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі", зазвичай семантико-текстуального дослідження потребують усні розмови, де основне смислове навантаження умовностей несуть займенники, віддієслівні іменники, дієслова та ін. із широким спектром словникових значень, з абстрактними, узагальнюючими значеннями ("той", "він", "зроблено", "діло", "закінчив роботу", "прохання виконали", "це", "справа", "ділова позиція" тощо), які для однозначного розуміння мали б звужуватися наявним контекстом, а вони повноцінно звужуються лише за умов знання попередніх домовленостей, якихось фонових знань, що передували розмові, даному писемному повідомленню ("*Мы вам показали, показали свою деловую позицию. Питаємо: «Какая у вас деловая позиция?» У вас деловая позиция – слова «мы готовы»*"). В якості експромту може з'явитися також, наприклад, замість слів, які позначають певну грошову суму, згадування якогось предмету,

притаманного ситуації вручення, передачі, отримання, предмету, який вписується у контекст розмови, - наприклад, згадування коробки цукерок, стопки книжок, фото тощо замість грошових купюр (“*То есть в кабинете ты не передавал конфеты?*”, “*Коробочка вже у хлопчика*”).

У кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307 КК України “Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів”, в частині вербального супроводження зазначених дій експерти стикаються частіше за все з усними розмовами, де йдеться про пропозицію, придбання, купівлю наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. При цьому зазначені засоби, речовини, аналоги і супутні дії, процеси згадуються у розмовах не лише словами, словосполученнями, що можна знайти у словниках сленгу, поширеного у середовищі, пов’язаному із наркобізнесом, вживанням наркотиків, а й із певними умовностями, про які домовилися між собою торговці і наркомани невеличкого місцевого осередку і які не знайдеш у словниках. Зазначені умовності з часом можуть розповсюдитися і поповнити відповідні словники як усталені мовні одиниці.

Умовності слід відрізняти від поширених у певних соціальних колах сленгів, жаргонів, арго, термінології тощо, а також від інвективної лексики, вульгаризмів та матюків, які дуже часто вживаються не у тому значенні, яке безпосередньо пов’язано з конкретними предметом, процесом, дією, що первинно складало зміст кожного з цих лексем-інвектив, відірвані від первинних значень і цілком залежать від вербального контексту, емоційно замінюючи нормативну лексику. Вживання останніх спостерігається, коли висловлюються погрози вбивством, вчиненням терористичних актів, при вимаганні чужого майна з погрозою насильства, при наданні вказівок, команд на полі бою і в таких інших екстремальних ситуаціях, які супроводжуються емоційно забарвленою мовною поведінкою.

Дана публікація є своєрідним анонсом наукового дослідження, яке зараз здійснюється авторкою на матеріалах експертних проваджень і планується до видання у цьому році.

Список використаних джерел

1. Будко Т.В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень) : монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 88 с.

2. Будко Т.В. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ: Український науково-

дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, 2020. 55 с.

3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року. / За заг. ред. Копотуна І.М. Київ: Вид. “Центр учбової літератури”, 2024. 888 с.

Ващук Олеся Петрівна,
професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор

ІНТЕГРАЦІЯ ТАКТИКИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДО СТРУКТУРИ ОКРЕМОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Включення тактики криміналістичної профілактики до структури окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень має вагоме значення для забезпечення комплексного підходу до боротьби зі злочинністю. Цей елемент не тільки сприяє ефективному розслідуванню злочинів, але й забезпечує їх попередження, що є основою стратегії зниження рівня злочинності в суспільстві.

Одним з основних принципів криміналістики є забезпечення комплексного підходу до розслідування злочинів. Профілактика злочинів є невід’ємною частиною цього підходу, оскільки вона дозволяє виявити і усунути умови, що сприяють вчиненню правопорушень. Включення тактики профілактики дозволяє створити методику, яка охоплює всі етапи боротьби зі злочинністю: від виявлення і розслідування до попередження. В свою чергу, запобігання злочинам шляхом усунення причин та умов їх вчинення значно підвищує ефективність розслідувань. Профілактичні заходи дозволяють знизити кількість нових правопорушень, що в свою чергу зменшує навантаження на правоохоронні органи і дає змогу зосередитися на більш складних і резонансних справах.

Криміналістична профілактика передбачає аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, що дозволяє не тільки краще розуміти механізми злочинної діяльності, але й виявляти прогалини в існуючій правовій та соціальній системах, які можуть бути використані злочинцями. Тактика профілактики допомагає формувати рекомендації для удосконалення законодавства та практики правозастосування.

Включення профілактики до структури криміналістичної методики також сприяє забезпеченню соціальної справедливості.